

Przemysław Czaplińskiⁱ

Reprezentacija in konflikti: Premene polonistike na prelomu 20. in 21. stoletja

Članek obravnava premene polonistike v zadnjih tridesetih letih. Dogajale so se kot posledica trojnega odpiranja: a) k neliterarnim medijem (film, televizija, radio, internet); b) k obtoku nižjih žanrov kulture (popularna kultura); c) k manjšinskim kulturam znotraj poljske kulture (z etničnega vidika: židovska, litovska, ukrajinska, beloruska, romska, češka, slovaška, nemška kultura; z razrednega vidika: delavska in podeželska kultura; z vidika družbenega spola in queer – kulture spolnih in seksualnih manjšin). Razširitev raziskovalnega območja in poučevanja daje polonistiki večjo avtonomnost (lahko se loteva problematike s področja medijskih ved, zgodovine političnih sistemov, ekonomije, sociologije, medicine itd.), hkrati pa polonistiko sooča z mnogimi starimi in novimi nasprotji (razrednimi, etničnimi, spolnimi). Sprememba pristopa h konfliktom temelji na vključevanju teh v raziskovanje in poučevanje ter njihovi pretvorbi v ključne izzive discipline.

Ključne besede: polonistika, identiteta discipline, avtonomnost discipline, reprezentacija, konflikti, povezave

Representation and Conflicts. Transformations of Polish Studies at the Turn of the 20th and 21st Centuries

The article discusses the transformations of Polish Studies over the last thirty years. They occurred as a result of a threefold opening: a) to media other than literature (film, television, radio, the Internet); b) to popular culture; c) to minority cultures within Polish culture (in ethnic terms – Jewish, Lithuanian, Ukrainian, Belarusian, Roma, Czech, Slovak, German cultures; in class terms – worker and rural cultures; in gender and queer terms – gender and sexual minority cultures). The expansion of the area of research and didactics gives Polish studies greater autonomy (it can take up problems

ⁱ Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej; przemyslaw.czaplinski@amu.edu.pl;
<https://orcid.org/0000-0002-4805-6471>

in media studies, the history of political systems, economics, sociology, medicine...), but at the same time confronts Polish studies with numerous past and present conflicts (class, ethnic, gender). The revised approach to conflicts is to draw them into research and didactics, and transform them into a key challenge of the discipline.

Keywords: Polish studies, discipline identity, discipline autonomy, representation, conflicts, bindings

Današnja¹ polonistika je le polovično istovetna s polonistiko osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja. V zadnjih tridesetih letih smo (deloma prostovoljno, deloma pod pritiskom trga dela in trga visokošolskega izobraževanja) znižali ure iz poetike, literarne teorije in metodologije literarnih raziskav, zgodovinske in opisne slovnice, pa tudi iz literarnozgodovinskega pregleda posameznih obdobj. Njihov prostor so zasedli novi predmeti – literarne prezentacije z vidika družbenega spola ali queer, translatologija, temelji avtorskega prava, predavanja iz digitalnih estetik, filma in računalniških igr.

Kot posledica teh sprememb je nastala nova študijska smer, za katero je značilna izjemna odprtost. Ni je kulturne, razredne, etnične, spolne, seksualne ali religiozne problematike, ki je polonistika ne bi mogla upoštevati v svojem programu; prav tako ni take humanistične metodologije kot tudi ne medija (rokopisi, tiskane knjige, slikarstvo, film, fotografija, digitalni mediji), ki jim ne bi bilo mesta v polonističnih študijih.² Odprtost za nove perspektive in metodologije ter kulturna področja je gotovo ena izmed najpomembnejših vrednot polonistike. Če ji jo je uspelo doseči, se je to zgodilo zato – to bi bila prva teza mojega prispevka – ker polonistika po letu 1989 ni branila svoje nekdanje, kanonično pojmovane identitete. Ko se je odločala med avtonomnostjo in identiteto, je izbrala avtonomnost. Identiteto, ki se ni več nanašala na našo disciplino, temveč na vprašanja kulture, politike in ekonomije, so polonisti vzeli za predmet študijskega programa in raziskav.

¹ Prispevek je spremenjena in skrajšana različica članka Czapliński, P. (2023). Tożsamość, autonomia, solidarność. Kilka uwag o polonistyce XXI wieku. *Teksty Dru-gie*, 3, 214–230. <https://doi.org/10.18318/td.2023.3.14>

² Dober uvod v to mnogoterost je zbornik *Nowa humanistyka. Zajmowanie pozycji, negocjowanie autonomii* (Czapliński idr. 2017).

Prikazana sprememba profila polonistike ni zgolj posledica preproste menjave učnih predmetov, ampak je rezultat globoke preobrazbe, ki se je zgodila z uvajanjem trojnega odpiranja.

1 Kulturno in kulturološko odpiranje

Od devetdesetih let 20. stoletja naprej v polonistični stroki poteka boleč proces razhajanja z vizijo ekskluzivnosti in nadrejenega položaja literature v družbeni komunikaciji. Ob koncu 20. stoletja smo se postopoma sprijaznili s stališčem, da je književnost le eden izmed medijev in – še več – da ne spada med »vladajoče«, torej med ključne oz. dominantne medije. Razhod z dediščino izključnosti in pomembnosti je sprožil nekatere manjše, vendar bistvene programske spremembe. V okvirih polonističnih študijev se je pozornost usmerila na netiskane medije (TV, film, internet), na neliterarne tekste kulture (film, strip, glasba) ter na aksiološke sisteme (preference, različice kulturnih obtokov), ki ne veljajo za visoke. Z uveljavljanjem takega odpiranja polonistika kot študijska smer ni bila več zavezana književnosti in umetniškim delom izjemnega pomena.

Uvajanje novih predmetov in novih kulturnih področij je imelo opazne posledice. Predvsem smo znižali merila, po katerih je izbor literarnih del, upoštevanih v didaktiki, metodološko utemeljen; dokler smo menili, da obstaja ustaljen nabor temeljnih del poljske in evropske književnosti, je bil kanon zagotovilo za pravnomočen izbor knjig za študijski proces, od devetdesetih let 20. stoletja naprej pa je lahko izbira besedila za seminarske vaje utemeljena z njegovim pomenom v razvoju popularne kulture (na primer saga o *Veščecu*) ali z vlogo, ki jo igra v procesu pridobivanja kulturnih kompetenc (računalniške igre).

Manjšo potrebo po pravnomočju je treba opazovati v kontekstu bistvene metodološke spremembe. Načeloma bi lahko na to vprašanje odgovorili s preprosto ugotovitvijo, da se je v devetdesetih letih zgodil prehod od strukturalizma k poststrukturalističnim metodologijam, predvsem k dekonstrukcionizmu in z njim povezanimi metodami. Današnja polonistika nima enovite metodološke podobe. Vendar ob vsej mnogovrstnosti raznolikih metod obstaja skupno izhodišče, ki bi ga lahko opredelili kot performativno. To bolj ali manj pomeni, da se je formalno-strukturalistična polonistika

spraševala, *kaj določeno delo pomeni*, poststrukturalistična pa *kako besedilo deluje*. To vprašanje je v odnosu do zunajzgodovinskega bralca nerelevantno, zato prehod od pomena k delovanju potegne za seboj naslednjo spremembo: formalno-strukturalistična polonistika je delovala v prid skupne družbene zavesti, polonistika na prelomu tisočletja pa je z vprašanjem *kako besedilo deluje* začela delati v korist pluralizma identitete, kajti besedilo v različnih okoljih deluje različno. Ker so prišle v ospredje različnosti, so univerzitetna predavanja v naslednjem desetletju (začetek 21. stoletja) tu in tam postajala arena ostrih okoljsko-svetovnonazorskih konfrontacij med študenti. Diskusije so prehajale v prepire, npr. med »nacionalisti« in »kozmpopoliti«, udeleženci v sporih so literaturo izrabljali za utrjevanje območja svoje identitete. Ti spori, ki so bili miniaturna slika družbenih napetosti, obstoječih zunaj univerze, so bili novost. In opozorilo na pomemben metodološki izziv. Učitelj si ni mogel več prizadevati za oblikovanje skupne interpretacije, ki bi zbliževala skrajna stališča. Njegova nova naloga je bila pod površino teksta odkrivati interpretacijsko-nazorska nasprotja in se skupaj s študenti učiti, na kak način se soočiti z različnostjo pogledov. Vprašanje *kako besedilo deluje* se je spremenilo v *kako ravnati z besedilom*.

Toda zakaj si pri seminarskem delu ni treba prizadevati, da bi dosegli skupen sklep nasprotujočih si strani? Zakaj ne moremo soglašati s Heglom, da je za sodobno kulturo značilen spor med identitetami, ki si nasprotujejo in ne priznavajo nadrejenosti druge strani? Ker to ne bi bila koristna rešitev, kajti – kot zatrjuje Adorno v svoji koncepciji negativne dialektike – sinteza nasprotujočih si teženj zmeraj poteka po nareku načela univerzalnosti. Univerzalizem prikriva svoj izhodiščni privilegij in pod krinko občega skriva lastne privilegije (npr. kolonialne, moške, nacionalne); take vrste univerzalizem vsiljuje pogoje za asimilacijo in vsako različnost preobrazi v identičnost. Tako zastavljena sinteza poraja konflikte, namesto da bi jih reševala, kajti univerzalno je izgubilo svojo verodostojnost, ko se je izkazalo za prilaščanje pravic, ki ogrožajo drugačnosti. Sinteza pa ni mogoča tudi zato, ker tisto, kar je drugačno, brani svojo drugačnost ali pa si celo lasti pravico do univerzalnosti. Svet po letu 1989 ni izoblikoval modela za mirno sožitje med nasprotujočimi si družbenimi razlikami. Zatorej sinteza ni mogoča, sožitje pa je – za sedaj – nedosegljivo. Zato je namesto Hegla vse bolj navdihujoč Theodor W. Adorno.³ Nanj se sklicujem ne le

³ Pri tem se opiram na Nycz (2012).

kot na avtorja konstelacijske koncepcije, ki danes postaja vodilna ideja v literarnozgodovinski vedi (prim. mdr. Kozicka idr. 2020). Sprejemanje Adornovega stališča nas vodi k delovanju v prid ohranjanja nasprotij: brez ustvarjanja sintetičnega reda, vendar v imenu zmanjševanja neenakosti; brez odpravljanja razlik, vendar v imenu zniževanja intenzitete konflikta, ki je neločljivo vezan na današnje identitete. Kot se zdi, v tej smeri delujejo polonistični študiji: vsako identiteto (razredno, spolno, nacionalno, seksualno itd.) pretvorijo v predmet univerzitetne prakse; tovrstna reprezentacija ne temelji na preprostem vključevanju novih tem v študijske programe, temveč v iskanju tradicionalnih kulturnih vzorcev, lastnih vsaki identiteti, v odkrivanju konfliktnega položaja dane tradicije (feministične, židovske, kmečke) v razmerju do dominantne kulture in naposled v oblikovanju ključnega vprašanja, kako sobivati z različnimi identitetami.

Polonistika je do svojega kulturnega okolja zavzela spremenjeno razmerje – manj literarno, manj narodnostno, manj vrhunskoumetniško – to pa je povzročilo, da se je identiteta naše discipline zabrisala. A hkrati lahko prav taka polonistika, torej neistovetna sama s seboj, daje besedo raznolikim (pogosto sprtim) družbenim identitetam.⁴

Tako bistvena sprememba pa mora biti v univerzitetnem okolju vendarle povezana s spremembo študijskega režima. Od devetdesetih let naprej se blažijo pogoji za opravljanje študijskih obveznosti in merila za pridobitev naziva magistra. Če polonistični študijski programi na eni strani vse šibkeje zastopajo celovitost poljske književnosti (v korist drugih področij kulture) in vse manj vztrajajo pri kontinuiteti literarnozgodovinskega procesa (v korist raznolikih razvojnih procesov in kulturnih konstelacij), pa se na drugi strani pri delnih in zaključnih izpitih v manjši meri upošteva znanje, ki je prej veljalo za temeljno, v večji pa se priznavajo splošnokulturne kompetence. Spremenili smo profil (ali pa smo se morda sprijaznili s spremenjenim profilom) absolventa. Nova opredelitev profila kandidata, ki končuje polonistični študij, je bila neizogibna; v prejšnjem obdobju je vprašanje *kakšen naj bo lik diplomanta polonistike* mérilo predvsem na obseg znanja, v manjši meri pa na njegove veščine. S slabitvijo esence se je razmerje obrnilo: študentove kompetence v manjši meri opredeljuje znanje, v večji pa njegove komunikacijske in performativne veščine. Celovito

⁴ O zabrisovanu identitete polonistike je bilo veliko napisanega, npr. Nycz (2002).

poznavanje temeljnih del in nakopičeno znanje je posledično postalo manj bistveno, zrasla pa je vloga praktično-kulturnih znanj. Današnji diplomant polonistike (to zapisujem z obžalovanjem) ni oseba, ki bi poglobljeno poznavala poljsko književnost in obvladovala poljski pravopis in pravorečje, ampak je nekdo, ki dojema kulturo kot prostor raznolikih načinov izražanja (literatura, film, internet) in z njimi povezanih diferenciranih (nasprotujočih si) identitet; ta diplomant je sposoben s pomočjo različnih komunikacijskih prijemov omogočiti, da te identitete pridejo do svojega glasu – z vso njihovo nedoločljivostjo in intenziteto konflikta – in jih zna prevesti v jezik drugih identitet. Današnji polonist je torej nekdo, ki *se spozna na kulturo*: ne le, da *ve, kaj*, ampak *ve, kako*. Bolj kot poznavalec literarne dediščine ali hermenevtike je aktiven kulturni praktik, tolmač preferenc, performer razlik. Ne zanima ga toliko, kaj besedilo pomeni, ampak predvsem, kako besedilo učinkuje in kako z besedilom ravnati – kaj je z njim mogoče početi, v kakšno kulturno komunikacijo ga je mogoče prevesti, s kom se je prek besedila mogoče sporazumeti in komu odreči poslušnost.

2 Manjšinsko-emancipacijsko odpiranje

Polonistika danes ni več le literatura poljskega literarnega kanona, ampak literatura vsakršnih kategorij. Polonistika ni več vezana le na literaturo, ampak tudi neliteraturo. Tako bi lahko na kratko označili proces kulturnega in kulturološkega odpiranja. Gonilo tega procesa je bil zaton Gutenbergove galaksije oz. detronizacija črke in tiska kot temeljnega družbenega medija, ki se je začela in napredovala v bliskovitem tempu s širjenjem interneta. Enako učinkovito netivo je bilo konfliktogeno delovanje načela identitete: v 21. stoletju smo namesto konca zgodovine dočakali vrnitev zgodovine, ki jo poganjajo neenakosti.

Polonistične raziskave (in študijski programi), ki se ukvarjajo npr. s poljsko-judovskimi odnosi, pa študije o seksualnih manjšinah, študije spola ali postkolonialne študije so nam pokazale, da ne obstaja učinkovita politična reprezentacija brez kulturne reprezentacije. V zgodovini se še ni zgodilo, da bi kak skupinski subjekt – pa najsi gre za gibanje emancipacije žensk, proletariata ali sužnjev – dosegel enakopravnost, ne da bi bila predhodno izoblikovana njegova verodostojna, kulturno ovrednotena podoba. Ko je ta zgodovinska zakonitost postala del pedagoškega procesa in raziskav, se je

pred polonistiko pojavil nov izziv – občutljivost za diskriminatorno vlogo kulture.

Tako izgrajevanje občutljivosti je postalo ekvivalent jasne oznake družbenega poslanstva polonistike. Univerza je zmeraj imela kakšno poslanstvo, zato opredelitev družbenih obveznosti polonistike v okviru polonističnih študij na prelomu tisočletja ni predstavljalo *novuma*. Zgodovinsko gledano pa je bilo to zlasti v okviru metodologije druge polovice 20. stoletja vendarle znamenje prekinitve z iluzijo o objektivizmu: strukturalizem je bil zadnja raziskovalna smer, ki je literarnemu raziskovalcu dopuščala, da je v interpretacijskem procesu ohranjal vlogo nevtralne avtoritete, medtem ko so vse poznejše metode raziskovalca in njegove poglede pokazale v vlogi aktivnega dejavnika branja. V primerih, ko gre za vprašanje neenakosti, ki jo generira dominantna kultura, se angažiranost raziskovalca krepi, hkrati s tem pa – nujnost osvetlitve lastnih stališč in analitičnih postopkov ter umestitev raziskovanega kulturnega segmenta v sistem neenakosti. Moško nasproti ženskemu, poljsko nasproti judovskemu, plemiško nasproti kmečkemu – to niso le razmerja med identitetami, ampak tudi zapleteni sistemi ohranjanja lastnih privilegijev in tuje podrejenosti. Raziskovalec pri analizi takih pojavov posega v družbeno zavest; s tem posegom želi bralca vpeljati v spremenjeno – na neenakosti občutljivo – metodo preučevanja preteklosti in ga pritegniti k iskanju takih praks, ki služijo izrekanju podrejene identitete in zaznavanju aktualnih znakov tega pojava ter morebitnemu odzivu nanje.

V tem smislu je manjšinsko-emancipacijska orientacija zaznala vprašanje nezadostne kulturne reprezentacije. V zadnjem desetletju 20. stoletja smo odkrivali – z začudenjem, včasih tudi z občutkom sramu – kako zelo enostranska je lahko celo najdaljša lista temeljnega polonističnega čtiva. Seznanami del, sestavljeni konec minulega stoletja, so načeloma predstavljali vrednostni sistem enega družbenega sloja (izobraženskega), enega spola (moškega) in ene, heteroseksualne, identitete. Druga dela – dogovorno: s poreklom v kmečki kulturi, ženska pisava, pisana z vidika neheteronormativne identitete – so se lahko pojavila po pravilih, ki jih je določal dominanten sistem vrednot. Zavrnitev te dominacije je v devetdesetih letih sprostila hitro naraščanje del, spadajočih v žensko pisavo, v manjši stopnji pa je razširilo stanovsko-razredni in spolni spekter. Toda aksiološki sistem je bil obelodanjen in dopolnjen z novim merilom – enakosti. Novo

merilo je bilo odločilno za dejansko korenit preobrat klasičnega sorazmerja (v ustanovah se je uveljavil postopoma): polonistika do osemdesetih let se je načeloma ukvarjala s (poljskim, evropskim, svetovnim) kanonom, vključitev zapostavljenih identitet (literatura spolnih manjšin, feministične estetike, manjše literature v okviru poljske kulture) pa je sprožila proces raznovrstne dekanonizacije.

Ta proces je potekal skoraj istočasno v najrazličnejših smereh. Ena izmed njih, metodološko najpomembnejša, je vodila k odkritju kanona kot institucije kulturnega življenja. Kanon, ki ni razumljen kot seznam del, ampak kot vodilo, ki ureja in hierarhizira kulturo, je postal sumljiv. Zaznali smo ga kot orodje za kulturno prevlado.⁵ V novem pristopu je hermenevtika privzela rotacijski položaj: kot interpretacijsko povzdigovanje pojasnjuje smisel kanoničnih del, kot hermenevtika nezaupljivosti pa dopušča razveljavljanje kanona in njegove vsebine. To nezaupanje je nujno, kajti kanon različne pojave izključuje iz območja pravomočne kulture. Razkritje te norme in njeno pešanje je zahtevalo, da bi v okviru univerzitetnih programov začeli kanon obravnavati kot obligacijsko nezavezujočo zbirko del. Posledično je morala polonistika, ki je dotlej vztrajala v vlogi povzdigovanja in je književnost obravnavala kot opozicijo proti politični oblasti, razkriti lastno zavezanost dominantni kulturi in si izdelati metode za prekinitev te zavezanosti. S tem razkritjem je postala praktični dejavnik rahljanja mnogovrstnih diskurzov, predvsem tistih, ki literaturo izrabljajo kot sredstvo za kulturno prevlado. Zdi se, da je bilo obdobje na prelomu 20. in 21. stoletja v književnosti in metodologiji ključnega pomena za izvedbo tega prevrata; takrat se je na splošno uveljavila praksa kopiranja besedil, temelječih na moški dominaciji, v žensko pisavo, uporaba homoseksualnih subverzij spričo ključnih heteroseksualnih besedil ali dopolnjevanje svetih knjig poljskega naroda z apokrifi, pisanimi iz judovske perspektive. Po teh preusmeritvah je postala specialnost polonistike degradacija kulturnega gospostva v vseh njegovih oblikah, predvsem pa usposabljanje za osvetlitev vsakega kanona kot reference za diferencirano kulturo. Nauk pluralizma se glasi, da je vsaka kultura mnogotera in notranje diferencirana. A obenem dodaja, da ima vsaka manjšinska identiteta (ženska, gejevska, proletarska, podeželska) svoj kanon, ki

⁵ Po letu 1989 so ključne analize kanona kot družbene institucije nastale iz raziskovalnih perspektiv, ki upoštevajo položaj diskriminiranih skupin (predvsem žensk, judov in spolnih manjšin) – med številnimi razpravami gl. npr.: Czerska in Iwasiów (2005), Śmieja (2008), Neuger (2008), Janion (2009) in Karolak (2014).

ne zanika le vsebine univerzalnega kanona, temveč tudi samo načelo kano- ničnosti. Nov pristop h kulturni hierarhiji je zahteval, da se v raziskovanje in pedagoško delo vključijo manj znana, neupoštevana, podcenjevana besedila, ovrednotena kot slabša, manj vredna in obrobna. Kanon – omalovaževan in obenem pomnožen – ni več razumljen kot zbirka del s svojo utemeljitvijo, postal pa je orodje za kritiko kulture.

Manjšinsko-emancipacijsko odpiranje je imelo skupaj s procesom deka- nonizacije v prvih desetletjih nove dobe pred očmi predvsem žensko, ne- heteronormativno in židovsko identiteto. Preusmeritev v 90. letih je bila odločilnega pomena za podobo polonistike – našo stroko je preoblikovala v študij, ki umetnost branja povezuje z zmožnostjo razumevanja teksta v njegovem odnosu do gospostva, do prevladujoče kulture ali do vprašanja neenake reprezentacije. Pri tem se zdi, da je prav manjšinsko-emancipa- cijsko odpiranje pripravilo teren za t. i. plebejski obrat (gl. Ryś 2015), to- rej radikalno antikanonični tok, ki od leta 2010 izvaja temeljito revizijo poljske kulture z vidika manjšin podeželskih slojev. Preučevanje položaja kmetov v poljski zgodovini odkriva, kako je narodni kanon legitimiziral krutost in nepravilnost. Ta isti kanon v določenih sferah družbenega živ- ljenja še zmeraj odloča o priznavanju privilegijev, kar utemeljuje aktualne analize povezanosti družbenih neenakosti s sezname obveznega branja.

Mislim, da imajo vsa ta prizadevanja, ki branje povezujejo z življenjem skupnosti, svoj prvotni cilj. To je pravičnejši svet. A taka ugotovitev vendar- le ni zadovoljiva, saj v svetu razlikujočih se in medsebojno sprtih identitet kultura ni več skupna in ne zna (ali niti ne) opredeliti skupnih vrednot. Potemtakem ne vemo, za kakšno pravičnost gre in kako naj bi jo dosegli.

3 Odpiranje k solidarnosti

Če naj bi doslej omenjene vrednostne spremembe v območju reprezentaci- je kulturnih razlik privedle k pravičnejšemu svetu, pa se na tej poti izkaže- jo kot ovira nova pravila delovanja univerz.

Postopno prilagajanje meril za ocenjevanje študijskih smeri, fakultet in celotne univerze korporativnim pragmatičnim načelom razkriva slabosti demokracije znotraj univerze. Celo v letih največje svobode in najvišjega

razcveta – torej nekje med letoma 1995 in 2005 – je bila demokracija na univerzah šibka, kar pomeni, da so se predstaviška telesa, kot so sveti inštitutov, fakultetni sveti in univerzitetni senati zlahka odtujili od potreb študentov in neakademskega osebja. Zanimivi študijski programi, ki so bili v devetdesetih letih brez dvoma sestavljeni z mislijo na študente, so redko nastali v sodelovanju z njimi, še redkeje so jim bili predloženi v pregled. Z eno besedo, univerzitetna demokracija je fakultetam in vodstvu dopuščala znatno avtonomijo, a v njej ni bilo mesta za študentsko javnost. Poleg tega statistike, ki zadevajo kandidate za študij in diplomante, ki študij končajo, kažejo, da se poljsko visoko šolstvo socialno razslojuje.⁶ To pomeni, da sta tako vpis na študij kot njegovo končanje v vse večji meri omejena na srednji in višji sloj (saj sta povezana s podedovanim ekonomskim in kulturnim kapitalom). Kljub vsem – nedvomnim – dosežkom visokega šolstva pa demokracija znotraj univerze slabi, razmerje med univerzo in družbo pa dobiva značaj razredne pogodbe.

Iz tega razloga med meritornim vidikom pedagoškega dela in meritokratsko ureditvijo univerze prihaja do nasprotja. Razlog za to je dejstvo, da manjšinske estetike obravnavamo na univerzah, ki omejujejo svoje socialne obveznosti in se zapirajo za večino. Izvajamo predavanja o emancipaciji, a to počnemo med zidovi univerz, ki vse bolj spominjajo na korporacije. Na predavanjih razkrivamo kulturno dominacijo naroda nad kmečkim stanom, reforma visokega šolstva, ki se je na Poljskem začela leta 2019, pa univerzitetno izobrazbo omejuje na elito in našim univerzam daje protiljudski značaj.

Zato se mi zdi nujna dopolnitev kulturne in emancipacijske orientacije s tretjim – solidarnostnim – odpiranjem. Tako razumem premik od dveh prej opisanih procesov k novemu načinu umeščanja polonistike v družbi. Vse zgoraj obravnavane spremembe, ki so se zgodile v pedagoškem procesu in opisih dejanskih vsebin študijskih predmetov, so vodile k modifikaciji temeljne obveznosti, ki si jo nalaga polonistika. Če se že ne zavzemamo več za celovitost literarnozgodovinskega procesa niti za njegovo kontinuiteto, če že ne vztrajamo pri književnosti in visoki kulturi, niti pri spoštovanju kanona kot temelja za izbor obveznega čtiva, za kaj se potem pravzaprav zavzemamo? Pri čem vztrajamo?

⁶ O izginjanju družbenih razredov v Poljski 21. stoletja gl. Domański (2015).

Mislim, da je postala osrednja vrednota novo podružbljanje študija. Če sta Dilthey in Bergson humanističnim vedam priborila posebno mesto, enakovredno eksaktnim vedam, potem se zdi, da si današnja polonistika prizadeva za ponovno integracijo humanistike v druga področja znanosti. Ključna kategorija, podedovana po antipozitivističnem prelomu, je bila »meja«, temeljna logična operacija pa – mišljenje »proti« (omejitvam) in »nad« (mejami). Današnja polonistika namesto transgresije išče možnosti subverzije; vse manj govori o preseganju mej, vse več pa – o umetnosti njihovega prepoznavanja, rahljanja ali odpravljanja; ne uporablja figure o prekinitvi, ampak metaforo o navezovanju, spletu, vozlišču.⁷

V današnji polonistiki opažam tri take splete. Prvi se pokaže, ko ugotovimo, da so koherentnost, celovitost in sklenjenost metod nadomestili primeri iz prakse. Praksa povezuje eksperiment, zabavo in tveganje. Omogoča spoznavanje predmeta, preverjanje metode v delovanju in samopoznavanje. V začetni fazi raziskovalec nima pred seboj popolnega seznama vprašanj, s katerimi bi lahko opredelil predmet – ima pa na razpolago praktične primere, iz katerih si lahko od raziskovanega predmeta izposodi jezikovne elemente opisa. Pri takem postopku se konkretizira večšina branja, ne le samo branje. Raziskovalec v procesu prihaja do samospoznanja, a tega spoznanja ni mogoče trajno ločiti od raziskovanega predmeta.⁸ Razumevanje dobiva značaj dejavnega procesa, ki obenem usmerja k dejavni kulturi (gl. Ingold 2014; Nycz 2014).

Prvi splet je torej drugačno razmerje med raziskovalcem in predmetom, drugi splet pa je njegov rezultat. Nenavadno je, da doslej težko predstavljljive povezave – na primer med literarno vedo in elektroniko, biologijo, ekonomijo, medicino ali pravom – odpirajo (lahko bi rekli: končno!) perspektivo sprememb: namesto multidisciplinarnosti se pojavlja možnost monodisciplinarnosti. S spodbujanjem in uresničevanjem te spremembe polonistika prehaja od konkretnih predmetov k raziskovanju omrežja, v katerem so ti objekti proizvedeni, od del k proizvodjalnim procesom, od

⁷ Podobno pot – od propada teorij do vzpostavljanja povezav – je zarisal Eagleton (2012).

⁸ »[P]ri tem ne gre za zaprto strukturo, ki tvori in ohranja imanentni pomen ločeno od zunanjega okolja, ampak za zaprto strukturo, ki proizvaja in ohranja imanenten pomen v izolaciji od zunanjega okolja, temveč za mrežo, stkano iz znakov, ki vzpostavlja aktivne odnose z okoljem, v katerem se tvorijo in oblikujejo svojo podobo tako predmeti kot njihovo poznavanje.« (Nycz 2012: 61.)

končnih izdelkov k pogojem njihovega nastajanja. To pomeni, da danes ambicija humanistike ni mnogoterost gledišč, ampak prej preučevanje mnogoterosti premis, ki se stekajo skozi eno gledišče, spoznavanje priprtega območja, v katerem se to gledišče nahaja, opazovanje mnogoterih sledi, ki so se tam ohranile, in interpretacija smeri, v katere vodijo te sledi. Če je bilo besedilo z vidika medbesedilnosti zapleten člen v mreži besedil, je tekst za današnjo polonistiko preplet jezikovnih in nejezikovnih sredstev – glasov, slik, čustvenih stanj, čutnih zaznav ter prostrane zunajčloveške sfere. V raziskavah torej ne gre več za to, kaj izpoveduje zapleteno sestavljena celota, ampak za odkrivanje prepletenosti pojavov, ki jih določen objekt soustvarja. Pa tudi za razumevanje lastnega položaja v nestabilni mreži.

Potemtakem je prvi splet sprememba razmerja med raziskovalcem in besedilom (primeri iz prakse, ki služijo za izdelavo metode, interpretacija konkretnega dela kot način za vzpostavitev razmerja z drugimi adresati), drugi splet pa je povezovanje humanistike z družbenimi in eksaktnimi vedami. Tretji splet odkrijemo, ko postanemo pozorni na posebne prizmatične pojme, kot so travma, kulturni spol ali ekosfera. Njihova uporaba je tako stvar invencije kot ingerence: raziskovalec, ki se ukvarja na primer s kulturnim spolom, v družbeno komunikacijo vnaša naracijo o obstoječih spolnih delitvah in možnih povezavah.⁹ Ko raziskovalec preučuje dinamiko fantazijskih predstav (ki zadevajo npr. naravo), ko raziskuje učinkovanje predsodkov (odločilnih npr. za način opredelitve »človeka/moškega«), ko razkriva aktualne posledice starih travm (izvirajočih npr. iz začetkov kapitalizma na Poljskem v devetdesetih letih), spreminja komunikacijske in avtokreativne potenciale same družbe. V tej luči metafore, konstelacije pojmov, sestavi kategorij ali razvite naracije, ki jih predlaga humanistika, ponujajo fleksibilno metodo širjenja republiških mej in ponovnega spletnja vezi med njenimi prebivalci.¹⁰ Naš namen torej ni – za formalizem ali hermenevtiko ključno – obnavljanje pomenov. Pri iskanju novih rešitev se opiramo predvsem na povezovanja. Preverjamo, ali so povezave mogoče.

⁹ Zanimive pobude v zvezi s tem vprašanjem daje Maciej Gdula (2015) v knjigi *Uspolecznienie i kompozycja: Dwie tradycje myśli społecznej a współczesne teorie krytyczne*. Avtor piše o dveh tradicijah sociološke misli: v prvi je iskana vrednota avtonomnost subjekta, v drugi – možnosti za skladnost svobode s soodvisnostmi. Avtor v sintezi pred humanista postavlja zahtevo ozaveščenosti o tem, da vsako raziskovanje kulture deluje v prid določene vrste podružbljenja – takega, ki povečuje neodvisnost posameznika ali pa spleta povezave.

¹⁰ Pri tem navezujem na pojmovanje Bruna Latoura, gl. Latour (2010).

Ob tako zastavljenem cilju polonistika svojega poslanstva ne more opravljati v imenu celovitosti poljske književnosti, ampak v imenu povezovanja književnosti z drugimi disciplinami; ne v imenu kontinuitete literarnozgodovinskega procesa, ampak z odkrivanjema možnosti alternativnega zgodovinskega procesa; ne v imenu podpiranja kanona, ampak v osvetljevanju pogojev za večjo enakost med različnimi hierarhijami.

Pričujoče razmišljanje se je spraševalo o možnostih, kako avtonomnost polonistike povezati z njeno angažiranostjo (gl. Tabaszewska 2022). Beseda, ki dobro povzema bistvo mojega preudarjanja, je oznaka spletov. Moje razmišljanje je namreč zasnovano na taki razlagi polonistične identitete, ki bi naši stroki v univerzitetnem okolju omogočila svobodno iskanje prepletenosti vsega, kar je posebno. Gre za ponovno in obnovljeno prepletanje humanističnih ved z družbenimi in eksaktnimi vedami, književnosti z drugimi mediji, človeških subjektov z nečloveškimi, univerze z družbo, ponižane preteklosti s ponovno pridobljeno prihodnostjo. V konstruiranju take konstelacije vozlišč in spletov vidim smisel polonistike in pri uresničevanju takega smisla bi želel sodelovati.

Prevedel Niko Jež

Literatura

- Czapliński, P., Nycz, R., Antonik, D., Bednarek, J. B., Dauksza, A. in Misun, J. (ur.). (2017). *Nowa humanistyka: Zajmowanie pozycji, negocjowanie autonomii*. Instytut Badań Literackich PAN. <https://doi.org/10.4000/books.iblpan.5806>
- Czerska, T. in Iwasiów, I. (ur.). (2005). *Kanon i obrzeża*. Universitas.
- Domański, H. (2015). *Czy są w Polsce klasy społeczne?* Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Eagleton, T. (2012). *Koniec teorii* (prev. B. Kuźniarz). Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Gdula, M. (2015). *Uspołecznienie i kompozycja: Dwie tradycje myśli społecznej a współczesne teorie krytyczne*. Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Ingold, T. (2014). Człowiek to czasownik (prev. E. Klekot). *Autoportret: Pismo o Dobrej Przestrzeni*, 45(2), 4–9.
- Janion, M. (2009). Mit założycielski polskiego antysemityzmu. V M. Maria (ur.), *Bohater, spiszek, śmierć: Wykłady żydowskie* (str. 77–145). Wydawnictwo W.A.B.

- Karolak, S. (2014). *Doświadczenie Zagłady w literaturze polskiej 1947–1991: Kanon, który nie powstał*. Nauka i Innowacje.
- Kozicka, D., Świerkosz, M. in Trzeciak, K. (ur.). (2020). *Konstellacje krytyczne: Teorie i praktyki* (1. zv.). Universitas.
- Latour, B. (2010). *Splatając na nowo to, co społeczne: Wprowadzenie do teorii aktora-sieci* prev. A. Derra in K. Abriszewski). Universitas.
- Neuger, L. (2008). Antysemickie wątki w polskim kanonie literackim: próba przekonstrowania problemu. *Teksty Drugie*, 6, 34–43.
- Nycz, R. (2002). Kulturowa natura, słaby profesjonalizm: kilka uwag o przedmiocie poznania literackiego i statusie dyskursu literaturoznawczego. V W. Bolecki in R. Nycz, Ryszard (ur.), *Sporne i bezsporne problemy współczesnej wiedzy o literaturze* (str. 351–371). Instytut Badań Literackich PAN.
- Nycz, R. (2012). Lekcja Adorna: tekst jako sposób poznania, albo o kulturze jako palimpseście. *Teksty Drugie*, 3, 34–50.
- Nycz, R. (2012). *Poetyka doświadczenia: Teoria – nowoczesność – literatura*. Instytut Badań Literackich PAN.
- Nycz, R. (2014, 6. junij). *Kultura jako czasownik* [video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=PpiAuOxWfzg>
- Ryś, P. W. (2015). „Zwrot plebejski” we współczesnej polskiej humanistyce i debacie publicznej. V L. Mokrzecki, M. Brodnicki in J. Taraszkiewicz (ur.), *Historia, interpretacja, reprezentacja* (3. zv., str. 307–317). Wydawnictwo Athenae Gedanenses.
- Śmieja, W. (2008). Kanon i kanony, czyli jak rozumieć pojęcie „literatura homoseksualna”? *Teksty Drugie*, 1–2, 96–116.
- Tabaszewska, J. (2022). *Humanistyka służebna: Negocjowanie pola i budowanie autonomii w dobie kryzysu*. Instytut Badań Literackich PAN.